

Конкурсна робота на тему:

ЗАСОБИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ.....	4
1.1. Система професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.....	4
1.2. Використання театрального мистецтва у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів.....	9
РОЗДІЛ 2. ТЕАТРАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ.....	13
2.1. Засоби театрального мистецтва в професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів.....	13
2.2. Досвід застосування театрального мистецтва у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів.....	19
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	26
СПИСОК	ВИКОРИСТАНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ.....	28

ВСТУП

Актуальність роботи зумовлена тим, що, в умовах глибоких соціально-економічних, соціально-культурних, політичних та духовних перетворень, що відбуваються в сучасній Україні, одним із пріоритетних завдань модернізації системи вищої освіти виступає забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери, здатних добре орієнтуватися в сучасних реаліях та адекватно реагувати на них, знаходити оптимальні шляхи попередження та подолання виникаючих проблем.

В арсеналі засобів формування соціально-педагогічної компетентності вагоме місце займає театральне мистецтво, що використовується в освітній практиці ще з часів Я. А. Коменського, який вважав його ефективним засобом розвитку здібностей молоді людини, зокрема соціальних. Інформаційний період розвитку суспільства ще більшою мірою актуалізує проблему застосування театральних засобів і прийомів у навчальному процесі, адже майбутній професіонал повинен мати цілий арсенал знань та вмінь для налагодження контакту та вирішення проблем майбутніх клієнтів.

Серед українських науковців, які присвятили свої праці використанню театральних засобів у загальнокультурному та соціальному розвитку молоді загалом, та майбутніх соціальних педагогів зокрема, слід назвати Г. В. Локареву, О. Комаровську, В. Ф. Моргун, М. Ю. Бикова, М. Левченка, Л. Масол, Л. Чуриліну, Л. Сєрих, Р. Короткову та ін. Українські науковці, педагоги, соціальні педагоги наголошують, що мистецтво театру, яке ґрунтується на ігровій діяльності, водночас з наданням естетичної насолоди сприяє всебічному розвитку особистості, її соціальному становленню.

Об'єкт - професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів.

Предмет - засоби театального мистецтва у професійній підготовці

майбутніх соціальних педагогів.

Завдання:

1. проаналізувати систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів;
2. охарактеризувати засоби театрального мистецтва у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів;
3. вивчити досвід роботи студентських соціальних театрів.

Мета - визначити, місце засобів театрального мистецтва у підготовці майбутніх соціальних педагогів.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

Особистий внесок: друк власного сценарію інтерактивної вистави в збірнику сценаріїв.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

1.1. Система професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів

Україні притаманна своєрідність процесу становлення професії соціального працівника і соціального педагога: офіційне визнання професій «соціальна робота» і «соціальна педагогіка» скоріше можна назвати юридичним оформленням того, що було вже нагромаджене практикою, теорією, історією нашого народу. У цьому полягає особлива складність соціальної ситуації, в якій формується професія соціального педагога і соціального працівника в Україні а значить і система підготовки відповідних фахівців. [17, С. 68-73].

Теоретико-методичне значення розв'язання проблеми формування готовності майбутнього соціального педагога до роботи на основі глибокого розуміння сучасних педагогічних технологій досить велике. Освітній та соціальній сфері сьогодні необхідні не тільки хороші вчителі та вихователі, а й педагог-технолог, педагог-новатор. Створення альтернативних типів шкіл, соціальних служб, визнання за кожним закладом права мати свій неповторний образ, працювати за авторськими програмами потребують підготовки соціальних педагогів з інноваційним мисленням, здатних усвідомлено взяти на себе відповідальність як за особистість іншої людини, що постійно розвивається, так і всієї соціально-педагогічної системи, що теж перебуває у розвитку. Ці тенденції примушують по-новому розглядати роль і значення соціально-педагогічної роботи в житті суспільства, що викликає необхідність підготовки професійних кадрів для соціальної сфери. Це у свою чергу визначає проблему підготовки професійно компетентного фахівця з соціально-педагогічної роботи у вищих освітніх установах [8, С. 34-42].

Слід зазначити, що існує ряд суперечностей у системі підготовки фахівців із соціальної педагогіки, зокрема між постійно зростаючими суспільними вимогами до професіоналізму соціальних педагогів та реальним рівнем його сформованості. Так, В. Поліщук зазначає, що в умовах «постійної трансформації соціальних послуг, розвитку соціальної інфраструктури недоцільно готувати майбутніх фахівців до виконання лише певних ролей та функцій» [22, С. 283].

Сьогодні в нашій країні, як і в інших країнах світу питання стоїть так: навчання соціальній роботі не може тільки пасивно відображати соціальний розвиток, воно повинно вести активний пошук шляхів вирішення соціальних проблем, що з'являються. Професіоналів для соціальної сфери потрібно готувати таким чином, щоб вони були здатні змінити, усунути і коректувати негативні соціальні прояви у суспільстві. А це можливо лише у закладах освіти, які будують навчання на нових позиціях і враховують тенденції розвитку соціальної політики в країні.

Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів має відповідати новим запитам суспільства, тенденції розширення поля професійної соціально-педагогічної діяльності й кола клієнтів, ускладненню зв'язків між суб'єктами соціальної роботи, враховувати досягнення науково-технічного прогресу, технологічних нововведень тощо.

До основних професійних вмінь та навичок, необхідних майбутньому соціальному педагогу відносять: навички спілкування, ведення професійних записів; самоуправління, оцінки та планування; здатність поєднувати теорію та практику; представляти інтереси клієнта; цілеспрямовано і з розумінням слухати інших; збирати ін-формацію, щоб підготувати соціальну історію, оцінку, звіт; формувати і підтримувати професійні відносини, спрямовані на надання соціальної допомоги; спостерігати та інтерпретувати вербальну і невербальну поведінку, використовуючи знання з теорії особистості та

діагностичні методи; спрямовувати зусилля клієнтів на вирішення їх проблем та завоювати їх довіру; творчо вирішувати проблеми клієнта; визначати момент призупинення терапевтичної допомоги клієнту; проводити дослідження та інтерпретувати їх результати; бути посередником і вести переговори між конфліктуючими сторонами тощо [5, С. 114 – 117].

Поняття професійної компетентності соціального педагога передбачає єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення соціально-педагогічної діяльності і характеризує його професіоналізм.

Професійна підготовка соціальних педагогів вимагає принципово нової організації професійної освіти, тобто формування фахівців нового типу, які здатні реагувати швидко й адекватно на зміни, які відбуваються у суспільстві, компетентно вирішувати соціально-педагогічні проблеми в усіх типах та видах навчально-виховних установ та закладів соціального спрямування.

Для формування компетенції майбутніх соціальних педагогів необхідним є пошук методів, засобів та шляхів активізації пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, розвиток їх самостійності та творчого мислення.

На думку О. І. Москалюк, запорука успішної підготовки майбутніх соціальних педагогів, ефективність формування профспрямованості у студентів спеціальності "Соціальна педагогіка", залежить від використання широкого діапазону засобів, які б впливали на її розвиток і формування, а також від педагогічних умов: забезпечення чіткої орієнтації навчального процесу на професійну діяльність соціального педагога; використання у навчальному процесі форм і методів активного моделювання професійної діяльності соціального педагога; залучення студентів до пошукової діяльності по розв'язанню актуальних проблем у роботі соціальних педагогів; створення сприятливої емоційної атмосфери для активного професійного самовираження тощо [19, С. 4-5].

На думку А. Й. Капської, ключовим компонентом у підготовці фахівця

має стати професійно-орієнтована практика, оскільки вона визначає ті загальні та конкретні завдання, практичні вміння та навички, якими має оволодіти висококваліфікований працівник соціальної сфери. [13, С. 12-16].

Під час її проходження студенти знайомляться з роллю соціального педагога як активного учасника виховного процесу, мають змогу ознайомитися з різними категоріями дітей та молоді, які потребують допомоги та підтримки з боку соціального педагога, аналіз основних проблем, які виникають у виховному процесі, проведення виховних заходів за розробленими проектами.

Цікавою, з точки зору нашого дослідження, також є твердження дослідниці Локаревої про те, що різні типи художньо-естетичної інформації можуть виступати важливим засобом професійної підготовки майбутнього спеціаліста на всіх його рівнях. Зокрема, у навчальному процесі художньо-естетична інформація може використовуватись як дидактичний засіб, засіб управління навчальною діяльністю та емоційним станом студента, засіб професійної діяльності та формування професійно важливих умінь та якостей відповідно до розробленого матрикулу. З погляду виховного процесу в підготовці майбутніх соціальних педагогів різні типи художньо-естетичної інформації можуть використовуватись як засіб загальнокультурного та художньо-естетичного розвитку особистості майбутнього спеціаліста [15, С. 87].

Однією з найменш вирішених проблем соціально-педагогічної галузі є діяльність вищої школи по вдосконаленню форм та змісту стратегії і тактики навчального процесу. Сьогодні гостро стоїть проблема наукового забезпечення підготовки фахівців до соціальної роботи у різних сферах життєдіяльності сім'ї, дітей та молоді. З цією метою вкрай необхідно активізувати наукові дослідження соціально-орієнтованого спрямування, що дозволить реалізувати завдання окреслені в Законі України "Соціальна робота з сім'єю, дітьми та молоддю", і розширить можливості введення у практику професійної

підготовки інноваційних технологій, що сприятимуть входженню молодих спеціалістів у сферу соціальної та соціально-педагогічної роботи. Йдеться про розробку та затвердження сталих навчальних планів, що відповідають вимогам Болонської декларації Євросоюзу та нормам кредитно-модульного навчання за всіма напрямками підготовки, спеціальностями та освітньо-кваліфікаційними рівнями [12, С. 234-236].

Виходячи з вищенаписаного, можна зробити висновок, що у ВНЗ оптимальність процесу професійного становлення майбутніх соціальних педагогів значною мірою має забезпечуватися за рахунок використання в навчальному процесі практичної складової професійної підготовки, технології, що допоможуть студентам виявити свою творчу активність, привчать до відповідальності та спрямують їх зусилля на досягнення мети, сприятимуть формуванню педагогічної культури спілкування. При цьому під час навчання слід створити такі умови, які б спонукали студентів до саморозвитку, самостійного пошуку, самовдосконалення, індивідуальної творчої роботи, адже фахівець соціально-педагогічної сфери повинен вміти вдосконалювати та поглиблювати свої знання.

1.2. Використання театрального мистецтва у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів

Однією з найбільш значущих задач сучасної педагогіки є виявлення гуманістичного потенціалу освіти. Це зумовлює загальний соціально-моральний та професійний розвиток особистості, її здібність до самостійного мислення, самоосвіти, творчої діяльності.

Отже, головне завдання освіти полягає в тому, щоб відкрити перед кожною молодою людиною, майбутнім професіоналом, перспективи її розвитку, показати їй ті сфери, де вона може виявити себе, досягти успіху.

Центром професійної діяльності майбутнього соціального педагога мають бути не тільки теоретичні і практичні знання з соціальної педагогіки та інших педагогічних і психологічних дисциплін, а й педагогічна майстерність на рівні мистецтва, що реалізується не лише ступенем розвитку професійно необхідних якостей, умінь і навичок, але і педагогічного та театрального мистецтва загалом та артистизму майбутнього соціального педагога зокрема.

При спілкуванні з майбутніми клієнтами саме театральне мистецтво та театралізація потрібні соціальному педагогу не для того, щоб кожного разу грати ту чи іншу роль, а для того, щоб, залишаючись самим собою, результативно здійснювати соціально-педагогічну діяльність.

Аналіз психолого-педагогічної літератури переконує, що для того, щоб бути професіоналом своєї справи, соціальному педагогу, окрім володіння науковими знаннями, психологією й іншими теоретичними знаннями, має ще й володіти своїм психофізичним апаратом, своїми почуттями, емоціями для творчої праці. Соціальному педагогу необхідно враховувати емоційний стан свого клієнта, враховувати особливості сприйняття, швидко орієнтуватися у

різних ситуаціях.

У низці педагогічних інститутів країни студенти оволодівають елементами педагогічної технології й техніки в ході вивчення нових курсів “ Основи педагогічної майстерності” та “ Основи педагогічної творчості”. На даних дисциплінах відбувається формування творчих якостей особистості студента та розкриття цієї особистості.

В. Ф.Моргун слушно зауважує: «Мистецтво актора повинно бути, по - перше, соціальним, по-друге, життєвим і лише по-третє, театральним, тим паче цей вираз справедливий у відношенні до майстерності педагога. Формула педагогічної майстерності, отже, має такий вигляд: по-перше, моральність, по-друге, компетентність, і по-третє, артистизм» [18, С. 15-17].

Важливою характеристикою діяльності соціального педагога є його мовна культура. Мова — найважливіший засіб спілкування соціального педагога з клієнтами. Слово, на думку В. О.Сухомлинського, повинно бути змістовним, емоційно насиченим, мати глибокий сенс. Він називав слово «найтоншим дотиком до серця» [30, С. 345] .

Мовлення справжнього соціального педагога, майстра своєї справи, повинно бути правильним, естетично виразним, емоційно насиченим.

Практика показує, що у соціально-педагогічній діяльності стосунки з клієнтом залежать від самопочуття соціального педагога. Подібне спостерігається і в мистецтві театру. К. С.Станіславський, наприклад, вбачав підґрунтя своєї системи не в таланті і темпераменті актора — він розумів, що цього навчити неможливо, — а в проблемі відповідного сценічного самопочуття. Його виникнення як у актора, так і в педагога ускладнюється тим, що майже постійно їм доводиться працювати з відомим матеріалом, а захопитись уже знайомим і звичним дуже важко. «...Потрібна певна духовна підготовка перед початком творчості, щоразу, за кожного її повторення. Необхідний не лише тілесний, а й, головне, духовний туалет», — писав К.

С.Станіславський у роздумах про високу творчу активність актора [29, С.297].

Вчення К. С.Станіславського мали значний вплив на подальші дослідження у сфері педагогічної майстерності. Розробляючи систему діяльності актора на сцені, у своїй концепції акторського виховання, котру сам автор назвав теорією переживання, К. С.Станіславський звернув увагу на проблему сценічного спілкування. Згідно з нею актор на сцені перетворюється в персонаж, який зображає, переживає його почуття, живе його життям, тому, відповідно, це вимагає від актора спілкування з такими ж персонажами, партнерами по грі. Оскільки гра за теорією переживання є повноцінною життєдіяльністю, спілкування займає в ній одне з провідних місць: «Слово для актора — не просто звук, а збудник образів. Слово може збуджувати всі наші п'ять відчуттів» [9, С. 112-113].

Майстерність соціального педагога полягає також і у постановці голосу, в умінні керувати своїм обличчям. Соціальний педагог повинен знати засоби вербальної і невербальної комунікації, бути емоційно пластичним.

Театр завжди намагався осмислити світ, пов'язуючи минуле, теперішнє і майбутнє в цілісний досвід людства і кожної людини, встановити закономірності буття і передбачити прийдешнє [33].

Визначимо головні причини, що актуалізують необхідність ширшого використання театрального мистецтва у підготовці майбутніх соціальних педагогів:

1. Театральне мистецтво допомагає у професійній діяльності соціального педагога, так як дає можливість показати за допомогою театральних засобів, постановок зразки громадянськості та інших значущих речей.

2. Дозвілля людей, особливо дітей та підлітків, характеризується зниженням творчої активності, заміною її пасивним малозмістовним дозвіллям, таким як наприклад, перегляд телевізору, “сидіння” в інтернеті, залежність від комп'ютерних ігор та інші мало корисні справи, що можуть призводити до

формування адиктивної чи навіть девіантної поведінки. На відміну від самодіяльної театральної творчості, що здатна виводити людину зі стану апатії та пасивності, активізувати життєві сили, сформувати навички повноцінної дозвіллевої діяльності.

3. Сучасна культура та науково-технічний прогрес орієнтовані більшою мірою на розвиток логіко-знакових, лівопівкульних компонентів мислення. Правопівкульне, образне, творче мислення поступово пригнічується - талановиті молоді люди з часом стають звичайними, «стандартними» дорослими. Водночас теперішній світ потребує креативних особистостей, а не слухняних виконавців. І саме театральні методики, засоби театального мистецтва зможуть допомогти соціальному педагогу розвивати свої творчі здібності і стати професійним, компетентним та креативним працівником [32].

4. У нинішній суспільний період, життя людей супроводжується постійною напругою, частими стресами. Вони потребують відпочинку, психологічної підтримки, засобів зниження психофізіологічної напруги, що може бути забезпечене організованою театальною діяльністю. Важливою є роль театральних засобів щодо корекції, профілактики соціальних відхилень (порушень поведінки, тютюнокуріння, суїцидальних проявів та ін.). Таким чином, соціальний педагог має володіти цими засобами і вміло використовувати їх на практиці.

5. Утвердження в українському суспільстві ринкових відносин, які вимагають людей ініціативних, організованих, комунікативних. Сцена прищеплює свободу, розкутість, вміння природно триматися, що суттєво допомагає якісній та результативній соціальній комунікації.

6. На фоні соціального розшарування колективи з кожним роком все менше і менше пов'язують своїх членів спільністю інтересів, ідей, культурним досвідом, призводячи до непорозумінь між їх членами та навіть, нетолератного ставлення один до одного. Це потребує методів гуртування колективу, що

найкраще може забезпечити творча театральна робота.

РОЗДІЛ 2. ТЕАТРАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

2.1. Засоби театрального мистецтва в професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів

Театральне мистецтво, як засіб естетичного засвоєння дійсності, ствердження духовних цінностей і формування суспільної свідомості, займає значне місце в системі художньо естетичного виховання особистості.

Студенський соціальний театр є нестандартною, інноваційною технологією соціального виховання, яка спрямована на активізацію думки, емоцій, волі молоді, наближує її до реального проживання різних соціальних ситуацій, учить ефективній соціальній взаємодії, поглиблює розуміння проблем сучасного суспільного життя, його загроз та викликів, спрямовує на пошук власного місця в соціальному просторі, підвищуючи тим самим соціально-компетентнісний потенціал майбутніх спеціалістів соціально-педагогічної діяльності.

Для успішного застосування театрального мистецтва в соціально-педагогічній практиці університету необхідно є розробка програм для роботи зі студентами напряму підготовки “Соціальна педагогіка”.

Словник Української Мови (СУМ) дає наступні визначення поняття “засіб” - це:

1. Прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб. *Ну, як ти його витягнеш [в поїздку], якими енергійними засобами?* (Коцюб., III, 1956, 180);

2. чого, який. Те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі. *Мова є найважливіший засіб людських стосунків..*

3. Механізми, пристрої і т. ін., необхідні для здійснення чого-небудь, для якоїсь діяльності. *Понад десяток стволів [гармат] стали поруч.. Вже не треба було розтягувати вогневі засоби на кілометри по фронту, прикриваючи найдошкульніші місця (Гончар, III, 1959, 388);*

4. Гроші, матеріальні цінності, достатки. *Чоловік мій був столяр, і добрий був столяр, мав добрі заробітки, мав і добрий засіб(Н.-Лев., IV, 1956, 277);*

Використання мистецтва театру з метою формування соціально-педагогічної компетенції потребує визначення засобів його впливу, серед яких можна вказати на основні:

- акторські тернінги (для зняття «соціальних затисків», вивільнення творчих сил особистості);
- робота над етюдами та втілення їх у сценічному просторі, робота над уривками з п'єс;
- використання потенціалу та інструментарію гри у соціальному становленні особистості (рольові ігри);
- робота з юними акторами над ролями, що дає змогу порівняти образу персонажа із собою (за світоглядом, поведінкою, цінностями тощо), на визначення сценарію власної поведінки;
- аналіз драматичних творів;
- робота над створенням образу у виставі;
- розвиток комунікативних здібностей, мовної культури, соціального інтелекту майбутнього соціального педагога у процесі роботи над словом, при розігруванні етюдів, у сценічній взаємодії.

Розглянемо визначені засоби більш детально.

Одним із найвагоміших соціально-виховних впливів театру є якість та характер драматичного матеріалу, на основі якого будується театральна робота із. Вони ставлять питання і прагнуть через діалог з читачем (а в разі постановки п'єси — з акторо) сприяти удосконаленню особистості, її взаємодії з

навколишніми людьми, допомагати у покращенні соціуму, піднесенні його рівня духовності та людяності.

Основою театрального дійства є гра, тому її соціалізаційні можливості є характерними і для мистецтва театру. Дослідники стверджують, що людині для того, щоб знайти себе, необхідно програти багато ролей. Через гру можна зрозуміти своє «я», безліч власних потенцій, котрі розкриваються у відповідних умовах або залишаються нерозкритими [24, С.150].

С. Рубінштейн бачить основне призначення гри в здатності перетворювати дійсність. Через театральну гру особистість може реалізувати нові моделі поведінки перед тим, як перенести їх у реальне життя, що сприяє успішній соціалізації, здатності більш ефективно адаптуватися у навколишньому середовищі та здійснювати на нього позитивний вплив [23, с.485].

Театральна гра, сприймання театральних постановок досить суттєво розширює соціально-рольовий репертуар особистості. У процесі гри майбутній соціальний педагог має змогу «приміряти» на себе ролі інших людей та здійснюючи типові для цих ролей дії, мимохіть засвоює відповідні зразки поведінки.

Як вказують М. Андерсен-Уоррен та Р. Грейнджер, «без здатності грати різні ролі і змінювати їх залежно від обставин, ми навряд чи могли б називатися людьми. І зовсім не через те, що ми не змогли б зображувати інших людей, а тому, що без цього ми не змогли б взагалі з ким-небудь спілкуватися, а якщо і зуміли б встановлювати один з одним контакти, то, напевно, не змогли б їх підтримувати. Завдяки драматичній грі ми краще розуміємо і, в разі необхідності, змінюємо свою соціальну ідентичність» [1, С. 75-77].

У результаті драматичної гри відбувається кристалізація власного «Я», зокрема через постійне порівняння себе з відтвореним у театральній дії образом. Тобто соціальний педагог шляхом гри навчається відокремлювати власне «Я» від іншої людини і тим краще зможе зрозуміти клієнта і вирішити

його проблему, не шкодячи собі і не переносячи на себе емоції і переживання клієнта.

Занурення соціального педагога у світ театрального відображення, соціальної взаємодії дає можливість йому укріпити, удосконалити свої позитивні особистісні якості, і, водночас, переосмислити ті, що заважають гармонійним взаєминам з оточуючими, та зможе позбутися їх.

Творчість передбачає свободу особистості, її впевненість, сміливість. Але, на жаль, сучасна людина не є достатньо вільною, що гальмує її творчість, зокрема соціальну [38].

Дослідники звертають увагу на те, що уже до 17 років індивід являє собою комплекс м'язових затисків, які є відображенням затисків внутрішніх (психологічних, інтелектуальних). Це результат намагання «відповідати» вимогам навколишнього світу. Такі затиски помітні вже у дітей 5-річного віку. Завдання театральної діяльності - допомогти дитині повернутися до себе — до природної, справжньої, вільної [33].

Театральна діяльність розвиває комунікативну культуру, здатність до ефективного діалогу, вчить розуміти і реагувати як на партнера по грі, так і на образ, який розкривається в її процесі. Тобто в майбутній соціально-педагогічній діяльності це допоможе краще зрозуміти клієнта, побудувати конструктивний діалог, зрозуміти, що саме потрібно клієнту в даній ситуації.

Театральна діяльність відіграє важливу роль у формуванні мовної культури особистості, без якої неможлива її належна самореалізація в соціумі. Робота під час підготовки спектаклів над сценічною мовою допомагає розширити лексичний запас соціального педагога, покращує вимову, допомагає оволодіти логікою мови та осмисленням тексту. Поряд з цим розвивається увага, дисциплінованість, витримка та інші якості, що є необхідними для гармонійного розвитку та професійної компетентності соціального педагога.

Відомий український режисер В. Неллі так говорив про значення слова у театральній виставі: «Не може бути сумнівів у тому, що в складному і багатоплановому мистецтві театру слову належить вирішальне значення. Яким би не був талановитим актор - розумним, вродливим, темпераментним, - якщо його мова невиразна, язик лінивий, слово не дійове, просто нерозбірливе і незрозуміле, — йому немає місця на сцені» [20, С. 91].

Можна провести паралель з мовленням соціального педагога. Якщо його мова нечітка то це може бути значною перешкодою для повноцінної соціальної комунікації. Тому робота над мовою за допомогою театральних засобів розвиває її та надає особистості рис впевненості, самозначущості.

У вихованні соціально важливих якостей велике значення має підготовка спектаклю. Заняття з сценічної грамоти і робота над роллю («акторський» тренінг — виконання вправ на розвиток уваги, пам'яті, на м'язове розслаблення; розігрування етюдів) розвивають логічне мислення, уміння визначати причини тих чи інших життєвих явищ і передбачати їх наслідки. Вправи на розвиток уваги дають можливість студентам вдумливо, цілеспрямовано спостерігати за життєвими подіями, людьми, розвивати вміння сприймати мову спілкування (як вербальну, так і невербальну), адекватно реагувати на людські вчинки. Формуванню вмінь проектувати соціальні ситуації, уявляти варіанти розвитку подій, здійснювати у думках пошук найоптимальніших рішень сприяють вправи на розвиток уваги. Вправи на м'язове розслаблення підсилюють відчуття свободи, впевненості, розкнутості, що так важливі у людському спілкуванні.

У процесі розучування етюдів на заняттях з сценічної роботи, а також аналізу мотивів поведінки дійової особи юні актори вчаться схоплювати ледве помітні особливості в поведінці, жестах, міміці тієї чи іншої людини, що виявляють її душевний стан. Уміння студента, як майбутнього соціального педагога, проникати в світ душевних переживань літературних героїв, друзів,

старших товаришів є важливою передумовою розвитку його гуманних почуттів, здатності розумітися в людях, з якими спілкуєшся, вміння давати оцінку їхнім діям [37].

Отже, вищеописані засоби театрального мистецтва впливають на різні аспекти соціально-педагогічної компетентності майбутніх соціальних педагогів (розвиток мови і мовлення, різноманітність драматичних образів в яких розкриваються різні сторони соціального життя, дозволяють спробувати себе у багатьох ролях, сприяють усвідомленню важливих соціальних цінностей; формування соціально-орієнтаційних, вольових якостей через засвоєння елементів акторського тренінгу; умовна ігрова реальність, що дозволяє розвитку життєво важливих навичок взаємодії у більш безпечних умовах та ін.) вказують на доцільність їх широкого використання у соціально-педагогічній діяльності ВНЗ під час підготовки майбутніх соціальних педагогів.

2.2. Досвід застосування театрального мистецтва у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів

Проблема використання театрального мистецтва в соціально-виховній практиці порушена в працях Н. Миропольської, Р. Короткової, А. Капської, І. Фузейнікової та ін. Доцільним, на нашу думку, є обґрунтування важливості інтерактивного театру (від англ. interaction – «взаємодія») в шкільній соціально-педагогічній діяльності.

До обґрунтування важливості інтерактивного театру звертаються М. Кіпніс, О. Мерзлякова, І. Палько, І. Сергієнко та ін., їхні праці стосуються здебільшого соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю.

Спираючись на свою нестандартність, високу емоційність, відсутність прямого моралізування, інтерактивний театр може досить активно залучати молодь до обговорення проблем, до пошуку відповідей на хвилюючі питання, визначення свого життєвого вибору, сприяти перетворенню підлітків та студентів із об'єктів виховного процесу в активних учасників соціалізації особистості. Уважаємо, що роль інтерактивного театру в соціально-виховному впливі на дітей та молодь навіть більша, ніж театру класичного типу, тому що він ставить у центр активність і взаємодію всіх учасників театралізованого дійства і акторів, і глядачів [31, С. 245-235].

Значення інтерактивного театру полягає також у тому, що він дає можливість багатоаспектно формувати соціальну поведінку дітей та молоді: змодельовати будь-яку ситуацію й розробити варіанти поведінки в цій ситуації; розгорнути картину життя суспільства, окремих груп, акцентувати увагу на найважливіших проблемах, розширити соціокультурний світогляд молоді

людини; спонукати учасників театрального виступу до оцінки навколишнього соціального оточення та самооцінки, актуалізувати рефлексію як один із основних механізмів самопізнання та самоствердження; проживати важливі життєві епізоди в безпечних умовах театральної гри; побачити навколишнє життя, своє місце в ньому більш чітко та виразно, бо ж програвання різних реальних життєвих ситуацій змушує працювати довірливою увагою та увагою.

Слушною є думка І. Сергієнко про те, що сучасні підлітки пересичені образною інформацією, яка поступає від телебачення, відеофільмів, комп'ютерних ігор, а тому «форми й методи, які привабили б увагу молоді людини, повинні бути незвичними для підлітка, щоб викликати живий інтерес» [27, С. 26].

Інтерактивний театр не вимагає від більшої частини учасників акторської підготовки, тому є надзвичайно мобільним, не забирає багато часу, не потребує спеціально підготовленої сцени та багатих декорацій і костюмів. Його виступи можуть відбуватися на будь-якому майданчику (у класній кімнаті, на вулиці та ін.).

Хотілось би окремо зупинитися на досвіді соціально-інтерактивного «Театру життя».

Соціально-інтерактивний «Театр життя» тісно пов'язаний з методологічними засадами форум-театру, проте є і свої особливості.

Керівник «Театру життя» викладач кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності – Інна Палько.

Соціально-інтерактивний «Театру життя» було впроваджено з метою просвіти та профілактики, він відрізняється від інших форм роботи спрямуванням на широке застосування різних видів діалогічної взаємодії з глядачем та між акторами під час здійснення виступу, що виправдовує наявність у назві Театру термінолексми «інтерактивний» [34].

Темами вистав «Театру життя» виступають найрізноманітніші проблеми

суспільства; цільові групи, з якими працює театр, – власне пригнічені особи (які потрапили в складну ситуацію, потерпають від проблеми), пересічні члени суспільства та впливові особи, які мають покращити ситуацію в суспільстві. Вистава вважається ідеальною в тому випадку, коли викличе емоційну реакцію у глядача.

За 5 років існування було підготовано 6 великих і малих вистав, що охоплюють цілий спектр актуальних соціальних проблем: «Не боятись життя» (2006, 2007, 2012, 2013, 2015), «Життя +» (2008) (формування толерантного ставлення до людей, які живуть з ВІЛ), тематичні вистави «Яблуко (malum...)» (2009) (розкриття теми торгівлі людьми, а саме: найпоширеніших шляхів вербування), «Листи з безодні, або втрачені крила» (2010) (вистава присвячена темі запобігання наркоманії, алкоголізму, СНІДу, торгівлі людьми, суїциду, подоланню насильства, плануванню сім'ї, формуванню моральних якостей, гендерному вихованню та ін.), «Я не люблю, або...» (2011) (запропоновані різні погляди на тему толерантності, що відображає зріз думок сучасного суспільства), «Трикутник» (2012) (вистава розкриває тему тероризму, в якій показано як важко розірвати коло насильства, що має чітку тенденцію до зростання) [34].

У рамках проекту «До толерантного суспільства через інформаційно-освітні кампанії для студентської молоді», що здійснювався завдяки Американській асоціації юристів, Житомирською обласною Асоціацією фахівців соціальної сфери та кафедрою соціальної педагогіки та педагогічної майстерності проведено Інформаційно-просвітницьку кампанію у ВНЗ м. Житомира: кампанія складалася з декількох елементів: інтерактивна вистава «Я не люблю, або...» Соціально-інтерактивного «Театру життя» (виступ триває близько 20 хвилин, включає кілька сцен за темою дискримінації національних та меншинних груп населення). Далі фасилітаторами були запропоновані глядачам для рефлексії рольові ігри, а також була зініційована дискусія.

Соціально-інтерактивний «Театр життя» став неодноразовим переможцем та призером міського фестивалю інтерактивних театрів «Ми обираємо майбутнє» 2008-2012 рр., учасником Першого театрального фестивалю інклюзивних інтерактивних театрів «Театр без кордонів» (2010 р.), очікуваним гостем ВНЗ Житомира в рамках проекту «До толерантного суспільства через інформаційно-освітні кампанії для студентської молоді»

Крім того, 14 грудня 2011 р. «Театром життя» зініційовано проведення в ЖДУ ім. І.Франка ПЕРШОГО ФЕСТИВАЛЮ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕАТРІВ «Об'єктивНА реальність», який привернув увагу широкого загалу до широкого спектру актуальних проблем (тема самотності, гендерна проблематика, тема наркоманії, насильства у родині, торгівлі людьми, сектанства, соціальних масок та життя людини, її вибору при діагнозі «невиліковна хвороба» та ін.) Гран-прі Фестивалю присуджено інтерактивному театру «Джокер», вистава «Just believe me» (тема: боротьба за життя приреченої людини). Крім того, були відзначені кращі акторські роботи студентів, а також введена традиція відзначення учасників Іменними призами [34].

А всього через рік вузівський Фестиваль виріс у Перший обласний фестиваль інтерактивних театрів «Об'єктивНА реальність», який пройшов 24 квітня 2013 р. в приміщенні Житомирської обласної філармонії. Першим переможцем став інтерактивний театр «Персона» Житомирського інституту медсестринства.

Актори соціально-інтерактивного театру «Життя» взяли участь у фотопроекті «ЕМОЦІЇ: Слова, що творять мову ненависті або любові». Ідея: Інна Палько, Надія Павлик. Реалізація: Володимир Павловський, арт-студія «4Route». (жовтень 2014).

Соціально-інтерактивний «Театр життя» за підтримки студентського профкому ЖДУ став ініціатором проведення Благочинного аукціону зустрічей «З Україною в серці», основна мета якого – це збір та передача коштів Житомирському військовому госпіталю для підтримки поранених військових із

зони АТО [36].

У репертуарі театру 6 листопада 2014 року з'явилася благодійна вистава “Будинок життя”, яка була підготовлена з метою привернення уваги до проблем невиліковних хворих. Метою вистави також був збір коштів для підтримки «Хоспісу святої Олени» (м. Коростень). А вже 19 листопада 2014 року відбувся візит до «Хоспісу святої Олени» (м. Коростень) з волонтерською акцією та благодійною допомогою в рамках реалізації Інформаційно-просвітницької кампанії «Паліативна допомога – справа кожного!» Житомирської обласної Асоціації фахівців соціальної сфери за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». На зібрані благодійні кошти був придбаний необхідний для закладу водонагрівач. Благодійні кошти для «Хоспісу святої Олени». Крім того, для майбутніх соціальних педагогів та психологів був проведений семінар «Соціально-психологічна робота в сфері паліативної та хоспісної допомоги».

“Театр життя” піднімає низку важливих соціальних питань, не лише тих, про які говорять у суспільстві, а й ті, про які суспільство змовчує. Даний вид діяльності запрошує до співпраці всіх бажаючих, незважаючи на вік, стать, факультет чи навіть місце проживання. Особливо це зачіпає специфіку підготовки майбутніх соціальних педагогів, які навіть мають у переліку дисциплін “Сценарну майстерність”.

Тому, на нашу думку, соціально-інтерактивний “Театр життя” є важливим засобом театрального мистецтва, що може широко використовуватись у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів.

Також хотілося б звернутися до досвіду театру УКУ (Український Католицький університет) «Різні люди».

Керівник театру випускниця філософсько-богословського факультету УКУ Анастасія Войтюк.

Театр почав діяти 9 листопада 2010 року. За цей час колектив виступав на театральній сцені фестивалю «Форт.Місія», став ініціатором проведення акції

«Ніч театру» у Львові, взяв участь у фестивалі «Рурисько» (Тернопільщина) та втілює у реальність багато спектаклів [35].

Колектив «Різні люди» продовжує університетську театральну традицію УКУ. Вони будують з абсолютно різних людей одну злагоджену команду, яка буде разом рости та розвиватися, тим самим розвиваючи кожного учасника і кожного глядача, даруючи можливість пережити спектр різних емоцій та почуттів.

В їх репертуарі такі вистави: різдвяна історія «Знайти Спасителя» та вистава у техніці театру руху «Зустріч»; вистави “Панночка”, “Тінь”, віршована вистава “Федорине горе” (Корній Чуковський) та багато різних акцій [35].

З 2011 року театр започаткував нову практику - проведення відкритих занять, що відбуваються раз на місяць. Цей час присвячуємо для тих, хто бажає долучитися до діяльності театру. Це відбувається у вигляді репетиції, на яку може прийти кожен, за умови наявності змінного одягу та готовності працювати 2-2,5 години. Головне правило даного заходу - на репетиції відсутні спостерігачі. Усі, хто приходить на репетицію не можуть просто дивитися, вони повинні брати активну участь у дійстві. А встояти не можливо. Після другої-третьої вправи хочеться стати безпосереднім учасником, щоб відчути весь ефект театру.

Театр відкритий для усіх без виключення, і не лише студентів та працівників УКУ, до співпраці запрошують також студентів з Політехніки, Львівського університету ветеринарної медицини, випускників УКУ. Загалом театр налічує близько 20 осіб.

Театр віддає перевагу техніці пластичного театру – театр руху, жесту, експресії. “Ми часто забуваємо, що крім рота і очей, у нас є руки, спина, ступні, але мої актори також люблять говорити. У наших постановках ми поєднуємо різні техніки.” - дає інтерв’ю керівник театру Анастасія Войтюк. Як розглядалося раніше, ця техніка може використовуватись у професійній

підготовці майбутніх соціальних педагогів для зняття фізичної напруги [35].

Ми вважаємо, що досвід театру “Різні люди” показує, що використання театральних засобів у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів засобами театального мистецтва це не просто слова, не суха теорія - це практика, перевірена на досвіді, адже учасники театру під час репетицій, постановки вистави, розвивають не лише свої особистісні якості, а й професійні якості, навички, які в майбутньому допоможуть налагодити контакти з будь-якою людиною.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У першому розділі було проаналізовано систему професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів. Ми дійшли висновку, що у ВНЗ більший масив становить теоретична інформація, знання з того чи іншого предмету. Ми вважаємо, що оптимальність процесу професійного становлення майбутніх соціальних педагогів значною мірою має забезпечуватися за рахунок використання в навчальному процесі практичної складової професійної підготовки, технології, що допоможуть студентам виявити свою творчу активність, привчать до відповідальності та спрямують їх зусилля на досягнення мети, сприятимуть формуванню педагогічної культури спілкування. При цьому під час навчання слід створити такі умови, які б спонукали студентів до саморозвитку, самостійного пошуку, самовдосконалення, індивідуальної творчої роботи, адже фахівець соціально-педагогічної сфери повинен вміти вдосконалювати та поглиблювати свої знання.

Щодо другого завдання, ми охарактеризували засоби театрального мистецтва у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів і дійшли висновку, що використання театрального мистецтва та його засобів у професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів відіграє важливу роль у розвитку мови і мовлення, комунікативних якостей, позбавляє “закутості” у спілкуванні та у майбутній діяльності, збагачує дозвіллєву культура та багато чого іншого, що вказує на доцільність їх широкого використання у навчальній діяльності ВНЗ під час підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Щодо третього завдання, нами було вивчено досвід роботи двох театрів : соціально-інтерактивного “Театру життя” та театру “Різні люди”. Ми переконалися, що досвід використання засобів театрального мистецтва у

професійній підготовці майбутніх соціальних педагогів існує на практиці у діяльності даних театрів. Вони використовують цілу низку засобів театрального мистецтва і на практиці демонструють усі переваги використання інтерактивного театру у підготовці майбутніх соціальних педагогів як компетентних спеціалістів готових до нових реалій життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерсен-Уоррен М. Драматерапія / М. Андерсен-Уоррен, Р. Грейнджер; пер. с англ. А. И. Копытина. — СПб.: Питер, 2001. — 288 с.
2. Бакланов К. В. Формирование основ самосознания социального педагога в процессе профессиональной подготовки: дис. канд. пед. наук : 13.00.08 / К. В. Бакланов. — М., 1998. — 180 с.
3. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія/ О. В. Безпалько. — К. : Науковий світ, 2006. — 363 с.
4. Боднар Л. В. Професійна підготовка соціальних педагогів із застосуванням електронних засобів навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Боднар. — Одеса, 2006. — 21 с.
5. Горішна Н. Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки / Н.Горішна // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». — 2009. — № 16-17. — С. 114-117.
6. Гришкова Р. О. Формування соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей / Р. О. Гришкова // Наук. пр. Миколаївського держ. гуманітарного ун-ту ім. Петра Могили. — Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2003. — №11. — С. 36-43.
7. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навчальний посібник для ВНЗ / Л. М. Завацька. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. — 240 с.

8. Зінченко Т. П., Фрумкин А. А., Горбунова Е. В. Образ професії як один з найважливіших чинників успішності професійної діяльності / Т. П. Зінченко, А. А. Фрумкин, Е. В. Горбунова. — Режим доступу: [Http://www.sept.spb.ru](http://www.sept.spb.ru). — С. 34-42.
9. Зюзян І. А., Крамущенко Л. В. Педагогічна майстерність: підручник / І. А.Зюзюн, Л. В.Крамущенко, К.: Центр навч. літератури, 2003. — 210 с.
10. Капська А. Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників / А. Й Капська // Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Серія: Педагогічні науки. — 2010. — №15. — С. 12-16.
11. Капська А. Й. Деякі особливості формування готовності студентів до професійної діяльності / А. Й. Капська // Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми. — К. : ІЗМН, 1998. — С. 5-12.
12. Капська А.Й. Соціальна робота. Технологічний аспект: / Алла Йосипівна Капська. — К.: Центр навч. літератури, 2004. — 352 с.
13. Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспект: Монографія /О.Г. Карпенко / За заг. ред. С.Я. Харченко. — Дрогобич: Коло, 2007. — С. 374.
14. Когут С. Я. Система професійної підготовки соціального педагога у вищих навчальних закладах освіти України і Польщі (порівняльний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. Я. Когут. — Івано-Франківськ, 2005. — 22 с.
15. Локарева Г. В. Художньо-естетична інформація в підготовці соціального педагога до професійного спілкування: теорія та практика / Галина Василівна Локарева. — Запоріжжя : ЗНУ, 2007. — 376 с.

16. Малькова М. О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками: дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Малькова Марина Олександрівна. — Луганськ, 2006. — 252 с.
17. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка: досвід та перспективи. — Запоріжжя, 1999. — 248с.
18. Моргун В. Ф. Личность и игра / В. Ф.Моргун // Проблемы освоения театральной педагогики в профессионально-педагогической подготовке будущего учителя. — Полтава, 1991. — С. 15-17.
19. Москалюк О. І. Формування професійної спрямованості у майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. І. Москалюк. — Кіровоград, 2007. — 22 с.
20. Неллі В. О. Про режисуру / В. О.Неллі. — К.: Мистецтво, 1977. — 208 с.
21. Никитина А. Б. Театр, где играют дети: учебно-методическое пособие [для руководителей детских театральных коллективов] / под рук. А. Б.Никитиной. — М.: Гуман. изд. центр «ВЛАДОС», 2001. — 288 с.
22. Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти / Віра Аркадіївна Поліщук. — Тернопіль : ТНПУ, 2006. — 424 с.
23. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л.Рубинштейн. — СПб.: ЗАО Изд-во «Питер», 1999. — 720 с.
24. Рудницька О. П. Основи викладання мистецьких дисциплін / за заг. ред. О. П. Рудницької. — К.: ІЗМН, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1998. — 183 с.
25. Рудницька Д. В. Вистава "Гріх" / Д. В. Рудницька // Збірник сценаріїв інтерактивних вистав з дисципліни “Основи сценарної роботи соціального педагога” : Методичні матеріали до курсу / уклад. І. Палько,

- К. Марчук. — Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2016. — С. 63-68.
26. Самыгин С. И. Педагогика и психология высшей школы. Серия “Учебники, учебные пособия” / С. И. Самыгин. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. — 544 с.
27. Сергиенко И. М. Интерактивный психологический театр: метод профилактики негативных явлений в среде молодежи : учеб. пособие / И. М. Сергиенко. — Черкассы : Изд-во ЧНУ, 2009. — 100 с.
28. Сорвина А. С., Холостова Е. И. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие /Отв. ред. Д. и. н., проф. Е. И. Холостова, д.и.н., проф. А. С. Сорвина. — М.: ИНФРА-М. 2001. С.362-363)
29. Станиславский К. С. Собрание сочинений: в 8 т. / К. С. Станиславский. — К., 1953. — Т. 1. — С. 297.
30. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О.Сухомлинський; ред. кол.: А. Г.Дзевєрін [та ін.]. — К.: Радянська школа, 1979. — Т. 2. — С 597.
31. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник / В. М. Шахрай. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 464 с.
32. Быков М. Ю. Театральная педагогика в общеобразовательной школе и особенности обучения театральным методикам в системе переподготовки педагогических кадров [Электронный ресурс] / М. Ю.Быков, А. Б. Никитина. — Режим доступа: [Http://www.kafedramhk.ru/bykov.doc](http://www.kafedramhk.ru/bykov.doc).
33. Лапина О. А. Школьная театральная педагогика — опыт междисциплинарного синтеза [Электронный ресурс] / О. А.Лапина. — Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/lapina/educdial_30.html.
34. Палько І. М. Соціально-інтерактивний театр життя: гендерний аспект / І. М. Палько [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/4429/1/література.pdf>

35. <http://dyvensvit.org/molod-u-cerkvi/186/5779>
36. http://spf.zu.edu.ua/proek_spf_6.html
37. The Utilization of Theater-in-Education for Social Development Changes [Electronic resource]. — Available from: <Http://www.araburban.org/ChildCity/Papers/English/LinaAttel.pdf>, free. — p. 53.
38. Social Work Education in Europe. A Comprehensive Description of Social Work Education in 21 European Countries / Intr. and ed. by H.-J. Brouns, D.Kramer. Frankfurt/Main, 1986. — 585 p
39. Willkommen auf den Seiten des Bundesverbandes Theaterpädagogik [Electronic resource]. - Available from: <http://www.butinfo.de/>, free. — p. 45.